

HAJNAL GÉZA

Gérecz Attila szökése

HAJNAL GÉZA (1967) Budapest

A 2016-ban megjelent kismonográfia¹ és a 2017-ben napvilágot látott kritikai verskiadás² után Gérecz Attila szökéséről tervezzük könyvet kiadni a Kortárs Kiadóval a közeljövőben, a fellelhető összes forrás bemutatásával.³ A forrásszövegek magyarázataként készült jegyzetek rövidített változatát teszem közzé e tanulmányban.

A hadapród-hadifogoly, öttusázó Gérecz Attila sportpályafutását hirtelen törte derékba 1950. december 8-i letartóztatása, amikor munkahelyéről a Fő utcai börtönbe szállították a tervektechnikusként dolgozó fiatalembert. Többségében kamaszkori barátaival hűtlenség vádjával állították bíróság elé. Ügyükben öt halálos ítéletet hoztak, ebből hármat végre is hajtottak. A huszonnyolc vádlottból Gérecz Attila kapta a harmadik legsúlyosabb ítéletet, első fokon tíz, majd 1951. augusztus 29-én, másodfokon tizenkét évi börtönbüntetést. Rabként először a budapesti Gyűjtőfogházba, majd 1952 áprilisában a váci börtönbe vitték, ahol a füveskerteki költők, többek között Béri Géza, Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Kecskési Tollas Tibor és Tóth Bálint barátságukba fogadták, és verselésre, műfordításra biztatták. Már első versét, az *Így bocskorosan* címűt érett, teljes értékű műnek ismerték el költőtársai.

1954. július 18-án, árvízkor, a Duna tetőzésekor sikerült megszöknie a váci börtönből. Korábbi sportteljesítménye is közrejátszott abban, hogy a medrétől kiáradt, a börtönfalat nyaldosó Dunát átúszva, veszélyes helyzetek sorát leküzdve eljutott Budapestre. Három nap bujkálás után fogták el. Szökéséért további két év börtönt kapott 1955 márciusában.

A SZÖKÉS ÍRÁSOS FORRÁSAI

Gérecz Attila szökése egészen egyedi a politikai foglyok történetében.⁴ A szökésről legtöbbet magától a főszereplőtől tudhatunk. Két szövegét „saját hangján” olvashatjuk. Időben előbb született levele⁵ édesanyjának és szerelmének, amelyet 1955 kora tavaszán sikerült kijuttatnia a váci rabkórházból, vélhetően régi barátja és „büntársa”, a civil életben orvosnak készülő Mohos Endre segítségével. 1955 nyarán Márianosztrára szállították a szökésért kiszabott újabb büntetés letöltésére, ott született a prózai betétekkel tűzdelt, cím nélküli *hosszúverse*.⁶ A két szöveg a műfaji különbségen túl tartalmi eltéréseket is mutat. Előbbit a számára legfontosabb személyek tájékoztatására írta, míg a költeményben saját szenvedéstörténetét beszéli el, eposzá dagasztva élményanyagát.

Hosszú ideig nem állt rendelkezésre ezeken kívül más forrás a szökésről, amíg az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) munkatársa rá nem bukkant az Országos Levéltárban Orbán Miklós államvédelmi ezredes jelentésére,⁷ majd elő nem került Gérecz Árpád Svájcban őrzött hagyatékából Básthy Irén elküldetlen leveleit tartalmazó füzete.⁸ Férjének halálától a fiai elvesztéséig mindent megörökített benne, Attila letartóztatását, elítélését, bebörtönzését, a beszélőket, és a maga szemszögéből a szökését is.

Gérecz Attila ellen országos körözést adtak ki, több tucat embert megfigyeltek, és „nagy erőket” mozgósítottak elfogásakor is. Ennek részleteiről egyelőre nem kerültek elő hivatalos dokumentumok, ám a szökésért a Váci Járásbíróságon kirótt ítélet (és a hozzá kapcsolódó tanúkihallgatások) iratanyaga⁹ a Pest Megyei Levéltárban fellelhető. Ebben Gérecz három vallomása is olvasható. Az elsőt röviddel elfogása után tehetette, a szövegből derül ki, hogy még júliusban, a másodikat 1954 decemberében, a harmadikat 1955. március 21-én, a büntetőügyben megtartott tárgyaláson. Nem tudhatjuk, hogy ezek szó szerint elhangzott vallomások gépiratai, vagy esetleg az ügyész, a bíró vagy más hivatalos személy utasítására helyenként módosított változatok, mégis rengeteg tényadatot pontosan tartalmaznak, és eltéréseik egymástól, illetve a levéltől és a verstől is érdekesekek, el-

gondolkodtatóak. A kiadásra szánt szöveggyűjtemény segítségével az üldözött és az üldözők, az édesanya és a rokonok szemszögéből is követhetjük az eseményeket, összevethetjük a különféle helyzetekben (kihallgatás, levélírás, költészet) született szövegváltozatokat, megismerhetjük a korokra jellemző viselkedésmódokat, életkörülményeket.

A SZÖKÉS ELŐZMÉNYEI

A tanúkihallgatások és a visszaemlékezések alapján Gérecz Attila régóta tervezte a szökést, csak később állította, hogy hirtelen ötlettől vezérelve cselekedett, gondolván, hogy ez enyhítő körülmény lehet az ítéletozatalakor. Egykori iskolatársa, Cservenka Gyula is úgy emlékezett évtizedekkel később, hogy beszéltek a szökésről barátjával, aki állítása szerint mindenáron Pestre, az édesanyjához akart menni, ő pedig a határnak. Ehhez képest Gérecz háromnapos „szabadságán” a Munkácsy Mihály utcának még közelébe sem próbált kerülni. A lényeg talán mégis csak annyi, hogy a rabtársak között voltak, akik hallhattak a tervéről. Csakúgy, mint édesanyja, aki viszonylag rövid időn belül kétszer is láthatta fiát, s mindkét alkalomról részletesen beszámolt naplójában:

1954. jún 20-án rendkívüli beszélőre mentünk G. Jolikával. Nem találtalak olyan jó állapotban, mint dec-ben. Ideges voltál, a lábaidat állandóan ráztad, úgyhogy egész tested remegett bele. A szemed nyugtalan volt, valami sötét indulat bujkált benne. Mérges tekinteteket vetettél a mellettünk álló őrrre, ölni tudott volna az a tekintet! [...] Burkolt formában kérdegettél, és mondtál érthetetlen szavakat, amiből nekünk meg kellett volna valamit érteni. Emlékszem-e Toncsira?¹⁰

Gérecz egy szabadulóra utalgatott, aki meg fogja látogatni édesanyját. Jolikával, közeli rokonokkal igen idegesen hagyták el a börtönt, és egész úton hazafelé azon tanakodtak, mit akarhatott Attila. Majd a július 11-i beszélőre Drechsel Máriával (Gérecz szerelme, majd jegyese) érkeztek. Gérecz ekkor is egyértelmű utalást tett a szándékára, azonban ők csak utólag értették meg azt. „Marica, emlékszel Tonhauserra?” A lány bizonytalanul igent mondott, Gérecz erre hangosan válaszolt: „Tonhauser szabadulni fog, és fel fog Téged keresni”¹¹ Erre a teremben az egyik őr rászólt, hogy rögtön elvezeti. Édesanyja zavarában erre azt kérdezte, mikor lesz a következő beszélő, mire a fia nevetve felelte: „talán két évig se lesz”.¹²

Nem tudhatjuk, vajon Gérecz Attila az ötlete kigondolásakor számolt-e az árvízzel. Tény, hogy a legnagyobb vízálláskor vetette magát az árba.¹³

ELSŐ VALLOMÁS, 1954. JÚLIUS

Gérecz Attila első vallomásának dátuma nem kivehető, de a szövegből látható, hogy júliusban tette, közvetlenül az elfogása után. Több tényadatot is ebből a dokumentumból ismerhetett meg az utókor. Például, hogy 1950 júniusáig járt Csepelre, s mielőtt a TEFU-hoz került volna, még a Fogaske-rekgyárban is dolgozott. Cservenka Gyula visszaemlékezésein túl innen tudható, hogy 1952 áprilisában került Vácra.

Gérecz Attila itt azt állítja, hogy fél éve foglalkozott a szökés gondolatával. Vallomása szerint 23 óraker történik a szökés, ami a többi iratban is legtöbbször így szerepel. Gérecz a Szigetmonostor előtti faluban betér a házak közé. Ez a falu Pócsmegyer lehetett, ami nevesítve semelyik változatban sem szerepel. Miután veszélyben érezte magát, azonnal átúszott a budai oldalra, ahol egy számára ismeretlen faluban jutott segítséghez. Ez a település nagy valószínűséggel Leányfalu volt, ha Monostorról úszott volna át, akkor már Szentendrére ér. A paraszttasszonyt, aki száraz ruhát és ételt adott neki, egyből fel is menti a felelősség alól: idős, rosszul lát, és nyilvánvalóan a védekezésben részt vevő katonának nézte őt. A teherautó ebből a faluból vitte be Pestre (más verziókban Szentendréről), ahová 19-én délután érkezett.

A Gellérthegyen eltöltött éjszaka után indul el a Sasadi útra, dr. Bodor Pálékhoz. Tudatosan nevezheti meg rokonát, mert tisztában van vele, hogy ott látták a rendőrök, s neki nem árt azzal sem-

mit, hogy elmondja, nem segített rajta, sőt, inkább a javára írhatják. Ebből a szövegből vált ismertté Farkas Margit¹⁴ és Müller Magda¹⁵ vezetékneve, valamint hogy Labancz Dénes a valódi neve volt Farkas Margit udvarlójának.¹⁶ Hármójuk történetét külön kutatómunkával sikerült feltárni, amelyek eredményeit ebben a tanulmányban közöljük először (lásd a *Ki Dénes? Margit udvarlója* című fejezetet). A vallomásnak az elfogásról szóló néhány mondatos része megegyezik a hosszú levélben és a versben leírtakkal.

ORBÁN MIKLÓS JELENTÉSE

Az egyetlen ismert dokumentum az állambiztonság részéről, ami előkerült a szökéssel kapcsolatban, az elfogás után körülbelül két héttel született.¹⁷ Orbán Miklós magas rangú államvédelmi tiszt, egyenesen a vezérőrnagynak írja meg levelét. Úgy írja, hogy Gérecz „hosszabb idő óta foglalkozott szökési gondolatokkal”. Úgyeszen lavíroz a felelősség elkenésében, ezért tulajdonképpen a szökevény dicséretben is részesül „jó úszó mivolta... éles esze és ravaszsága” miatt. Jelzi, hogy mi minden menti az őröket, szerinte nagyobb számban lenne rájuk szükség. A többi forrásanyagot vizsgálva még visszatérek Orbán azon megállapítására, hogy Gérecz „kb. 3 km-t” úszott, míg partot ért a szigeten. Az árvízben a csónak nem imbolyog jobban, mint normális vízálláskor, az ezredesnek a viharra kellett volna a figyelem kihagyását is fognia. Azért a Duna-parti őröket maga is hibáztatja. Kérdés, hogy Jakab Lászlót és Rácz Kálmánt felelősségre vonták-e mulasztásukért.

Ebből a jelentésből is tudhatjuk, hogy Gérecz az árvízvédelem gépkocsiján jut el a fővárosig. Orbán szerint a szökevényt két nap elteltével fogták el. Egy nap ide vagy oda – nem lehetett mindegy a saját presztízs igazolása szempontjából.

TANÚKIHALLGATÁSOK

Az iratokból látható, hogy a hatóságok hosszú ideig nem tettek semmit az ügy továbbviteléért Orbán Miklós augusztusi jelentése után, ugyanis Bolgár László r. százados csak október 16-án (majdnem három hónappal a szökés után) rendelte el a nyomozást. Az első tanúkihallgatás október 23-án folyt le, amikor Csáki Ferenc tett vallomást. A Gérecznél alig egy évvel idősebb, őrzető beosztású férfi őrizte az elítélteket július 18-án este. Megdöbbenő, hogy vallomása elején nem emlékszik, júliusban vagy augusztusban történt-e az esemény. Elmondása szerint huszonegy főre kellett vigyáznia, akik külön termekben dolgoztak, s csak a „létszámolvasás” idején vették észre, hogy egy rab eltűnt.¹⁸ A gombüzem Duna-part felé eső földszinti termében észrevették a szétfűrészelt és elhajtott rácsot, valamint megtalálták a fűrészelt. Csáki szerint a víz szintje az ablak alatt két méterre húzódott, elöntés nélkül három méterre volt a talaj (magyarán egyméteres vízszlop állt a börtön falánál).

Több mint tíz napnak kellett eltelnie az újabb tanúkihallgatásig. 1954. november 4-én tesz vallomást az őrség parancsnoka, Huszár Sándor, aki majdnem egyidős a szökevényvel. Semmi újabb érdemi információval nem szolgál beosztottjához képest, csak megjegyzi, hogy a szökéshez használt szerszámokat és ablakrácsdarabokat „azonnal lefényképezték”.¹⁹

Géreczet többször is kihallgatják, de ez sem ment egyszerűen. Balázs József r. alezredes november 2-án kéri elővezetését a Budapesti Országos Börtönből (Gyűjtőfogház, Kozma utca), de ez nem történik meg, mert nevezettet november 12-én átszállítják a váci börtönbe. Mi történt tíz napig? Ki kivel egyeztetett, és mit miért tettek? Nem valószínű, hogy valaha megértjük, de látható, hogy erősen akadozott a gépezet. Mindenesetre Hajnal József váci r. hadnagy „Sürgős” jelzésű, a BM. X. kerületi főosztályára küldött, november 4-én kelt levelét így zárja: „Ismételten felkérem, hogy az ügyben soron kívül eljárni szíveskedjék, mivel a nyomozás hi. – [kiolvashatatlan] f. hó 16.-án lejár.”

Mivel a dokumentumok egy része nagyon rosszul olvasható, és egyértelműen egy hiányos levelezés maradt csak fenn, így nehezen rekonstruálható az egész ügymenet. Úgy tűnik, hogy a X. kerületi és a váci rendőrkapitányság labdázott a fogollyal. A váciaknak sürgős volt lezárni az ügyet, a kőbányaiaknak kevésbé.

Második vallomás

Gérecz Attilát 1954. december 14-én a váci börtönben hallgatják ki újra. Az erről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint a gyanúsított ingyenes védő kirendelését kéri, és láthatóan újabb erőfeszítéseket tesz, hogy társai közül senkit ne sodorjon bajba.

Előzőleg nem foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy megszököm. A szóban forgó napon azonban a munkaterem alatti sötét földszinti munkatermet... nyitva találtam. Láttam azt is, hogy ez a terem nem volt őrizve. Ekkor támadt az a gondolatom, hogy a megáradt Dunára ereszkedek. [...] Határozottan kijelentem, hogy társaim közül szökésem tervébe nem avatam senkit, mert szökésemet nem terveztem meg előre.²⁰

Amint láttuk, az első vallomásában azt állította, már legalább fél éve foglalkozott a szökés gondolatával, itt pedig hirtelen jött ötletként beszél erről, vélhetően valamelyik tapasztaltabb fogolytársa javaslatára. Majd egy egészen képtelen ötlettől vezérelve megpróbálja befolyásolni vádlóit:

Előadni kívánom, hogy mindaddig a napig, amíg szökésem meg nem történt, a váci büntetőintézetben kitett házszabályok a szökést csak fegyelmi vétségként tüntették fel. [Az i] dőközben kijött törvényeket előttem senki sem ismertette, tudomásom nem lehetett és nem volt arról, hogy szökésemmel büntettet követek el.²¹

Természetesen az ügyészség egyik észrevételre (hirtelen jött ötlet, illetve nem tudta, hogy a szökés bűncselekmény) sincs tekintettel. A vádirat 1954. december 25-én készül el (amiben ismételt az szerepel, hogy Gérecz fél éve készült a szökésre), 1955. február 9-én tartják meg az előkészítő ülést, és kitűzik a tárgyalást március 21-re.

LEVÉL

Keveset hallhatjuk Gérecz valódi hangját kevés verse és korai halála miatt. Ezért is annyira fontos ez a levél. Minden kivehető belőle, amit a róla fennmaradt emlékezősekből eddig tudhatunk. A nagy vagány, aki fölényesen jár-kei a kiberek között, bátran és eltökélten cselekszik, gyors, mint a villám, és erősen lesajnálja ellenfeleit. Minden megnyilatkozásában benne foglaltatik: nincs mit vesztenie.

Gérecz Attila nem sokkal a tárgyalás előtt írta meg levelét – „Már csak 2-3 hét választhat el a tárgyalástól.” A keletkezés ideje egyéb közléseiből is azonosítható, ugyanis karácsony előtt hat napig tartott éhségsztrájkot, utána került a rabkórházba, ahol körülbelül egy hónapig tartózkodott. Szövegét egy ceruzacsonkkal körmölte le vécepapírra a rabkórházban töltött utolsó éjszakáján. A levelet a versekkel együtt juttatták ki a börtönből, majd Drechsel Mária négy példányban legépelte a munkahelyén, így maradt fenn az utókor számára.

A levél néhány részletét emelem ki a következőkben. Ahogy az eddigiekből is láthattuk, sportolói rutinja, edzettsége és az árvíz mellett a hirtelen kitört fergeteges vihar is a segítségére volt. Úgy írja, hogy körülbelül egy órát küzdött a vízben a görcsökkel és a viharral, „ami teljes erőből tombolt, vágta arcomba a jeges záport s a tajtékzó hullámokat”. A „jeges zápor” említése okozhatta az azóta sokszor előbukkanó tévhitet, hogy Gérecz a jeges Dunába vetette magát.²²

Az áradó Dunából, amennyiben valóban egy órát úszott benne, legalább öt-hét kilométerrel Vác alatt tudott kimászni, Tahitótfalu déli határában (ellentétben Orbán Miklós állításával, aki három kilométert írt jelentésében). A budai oldalra jutástól kezdve huszonnégy órát kihagy a beszámolóból, erre az időszakra vonatkozó leírást kizárólag csak a versben látunk.

A farkasréti eseményekről azonban nagyon részletesen ír, ahogy előbb Paliéktól pénzt és kabátot kér, majd az elutasítás után hogyan tud kitörni a rendőrök gyűrűjéből. Majd a többórás csavargás után a Fő utcában megpillant valakit: „Szép fekete nő, tudatában szépségének, ez látszik rajta. Észrevette, hogy nézem, felnézett, mosolygott, és kissé csodálkozva szólt: »Tóni!« Margit volt.” Eből a részletből látjuk világosan, hogy a Margit-féle társaság hívta Géreczet Tóninak.

Margit megkeresi Magdát. Hármában beültek egy cukrászdába: „egymást ugratva megtárgyaltuk az összes pesti pletykákat. Botránnyosan víg hangulatban voltunk. »Szegény Irén néni« – sóhajtozott Magda –, »ha tudná, milyen jókat röhögünk most a fiával!«”

Gérecz megkéri a hölgyeket, segítsenek számára valamilyen biztos rejtekhelyet keríteni, ahol kipihenheti magát. Este kilenckor találkozik Margittal és annak új udvarlójával, Labancz Dénessel. A levél és a vers inentől nagyon hasonlóan rögzíti az eseményeket. Dénes Aladár utcái²³ lakásában kialussza magát másnap késő délelőttig, annak ellenére, hogy nem fogad el alvatót. Végig gyanakodva figyel a férfit, amiből előre sejthető az árulás motívuma, de úgy is értelmezhető a folyamatos utalásokból, hogy csak mint riválisát szíveli kevéssé, bár azt is bizonygatja, hogy már nem szerelmes Margitba. Dénes az árvíz miatt éjjeli szolgálatra ment, és másnap este hétre ígérte magát. Gérecz késői ébredése után a Duna-parton ténfergett, fáradtnak érezte magát, s próbált más ismerősével is kapcsolatba lépni, de nem járt sikerrel. Visszatérve a Labancz bérelte lakás előtti parkba, már sejtette, hogy kelepcébe került. Az eredeti valóságában két-három mondatban leírt eseménysorról a levélben egészen részletekbe menően ír. Mivel ez sok helyütt szó szerint azonos a versben olvasható szöveggel, és egészen képszerű, szinte biztos, hogy a valóságnak megfelel. (Ahogy írtam, a levelet kijuttatta a váci börtönből, a verset pedig Márianosztrán írta, ahová nem vihetett magával jegyzeteket, így azt feltételezhetjük, hogy a közte és Labancz, illetve közte és a rendőrök közötti párbeszédnek erősen bevésődtek emlékezetébe.)

JÁRÁSBÍRÓSÁGI ÜLÉS, VÁDIRAT, ÍTÉLET

Csák Ferenc a tárgyaláson a tanúkihallgatáshoz képest este 10 órát említ, mikor észrevette, hogy egy rab eltűnt. (Ebben csak annyi az érdekes, hogy ilyen hibát nem korigáltak a tárgyaláson.) A másik komolytalan mondata pedig így szólt: „Senki nem vette észre a vádlott szökését, mert egész éjjel zuhogott az eső.” Különös, hogy ilyen érv elhangozhatott egyáltalán egy őr részéről.

Gérecz a bíróság előtt tett rövid vallomásában megemlíti, hogy csak a szökés előtt egy héttel került a gombüzembe, ahol 120 százalékon teljesített. Ismételten állítja, hogy csak az adott napon fogant meg benne a szökés gondolata, ráadásul azzal az ügyes finomítással él, hogy korábban csak annyira foglalkozott ezzel a kérdéssel, mint bármelyik másik rab. Utolsó mondatában megismétli a büntetetre vonatkozó elképzelését.

Nyolc hónapja vagyok fegyelmi büntetésben. Azért nem érzem magam bűnösnek, mert a szabadság utáni vágy minden emberben olthatatlanul él, s gondoltam, hogy azt nem büntetik.²⁴

Védője még azzal próbálja segíteni, hogy családi körülményeire kérdez rá, így Gérecz megemlíti halott édesapját és rokkant, beteg édesanyját.

Az ügyész a vádat fenntartotta, az ügyvéd enyhe ítéletet kért. Így született meg a kétévi börtönbüntetés, valamint hogy a vádlott köteles a felmerült bűnügyi költségeket megtéríteni. Az ítélet szövege és indoklása is hemzseg a hibáktól. A zavaros, elnagyolt szöveg arra vall, hogy egyáltalán nem törődtek a részletekkel. A források többségének ellentmondóan az írják, hogy Gérecz a szigeten rejtőzött, és csak este úszott át a budai oldalra. A következő állítás pedig biztosan nem felel meg a valóságnak: „barátjához ment civilruha kérése szempontjából, de közben a barátja lakásán elfogták”. Az utolsó mondatban kiemelik a vádlott nagyfokú társadalmi veszélyességét is.

VERS

Hogy Gérecz Attilának hány verse volt valójában, sokáig vita tárgyát képezte, s ez főleg a *hosszúvers*ként azonosított, ám tudatosan címmel el nem látott költeménye miatt vetődhetett fel. Gérecz Attila *kockás füzetébe* majdnem az egész művet Lőrinczy György²⁵ írta le (néhány sort Dánielfy Tibor²⁶ és maga Gérecz Attila).

Ahogy már az eddigiekből is láthattuk, vannak olyan elemei a szökésnek, amelyek minden változatban szerepelnek, és vannak egyediek is. A versváltozat két olyan eltérést tartalmaz, amit sehol másutt nem olvashatunk. Az első, hogy a szökevény a szigetre érve egy rendőrbe botlott. Az is elég valószínűtlen, hogy az egy órát a vízben az elemekkel viaskodó szökevény partot érve ezek után egyenesen megmondja neki, hogy „Vácról szöktem az éjszaka”, semmi esélyt nem adva magának valamilyen más magyarázatra a helyzetéről. Majd a folytatásban is inkább a lírai kiteljesedésre törekvést láthatjuk, mint a valóságot:

Álltunk szóval én meg a rendőr:
egymásra fogott magyarok,
s én néztem az álla-hegyét – belelendül
a váll – , hova majd lecsapok.

„Itt térjen a föld fele” mondta lefödve
a lángot. Az ökle kinyúlt.
S én néztem a hála szemével e rögre.
Hazánk csak a könnyteli múlt.
De vallja hazának az ember örökre,
hol két ököl összesimult!

Erős kétségeink ébredhetnek, hogy valóban megtörtént-e ez a találkozás. Ugyanakkor az egész kor-szak anomáliáit látva, ez az egyik legfontosabb tanulság: nem szabad logikát, bizonyos értelemben tervszerűséget keresnünk az államhatalom gépezetének működésében. A totalitárius rendszerben sem elhanyagolható az úgynevezett emberi tényező. A „föld fele” idézőjeles versrészlet egy jó szándékú, paraszti sorból „felemelkedett” rendőrré utalhat, aki megszánja a csuromvizet, levegő után kapkodó menekülőt. Cselekedetéért, ha kiderül, főbe lövés vagy kötél jár.

Gérecz Attila először Tahitótfaluban próbálkozik valami harapnivaló és száraz ruha beszerzésével, de nem jár szerencsével. Minden eddigi szöveggel megegyezően Szigetmonostor felé veszi az irányt, ahonnan folyamatosan indulnak a teherautók az árvíz miatt kitelepítendő családokkal és bútorokkal. Mielőtt beérne a faluba, rohamcsónakos üldözés kellős közepében találja magát az ártéren, ahonnan ismételt kimenekül, és átúszik a budai oldalra. Majd következik az újabb egyedi részlet: egy portáról elkergetik, aztán az utolsó pillanatban, immár kerékpáros rendőrök elől menekülve, beengedi egy férfi a házába. Bent állapotos felesége aggódva fogadja a szökött fegyencet. Az asszony kék szemei és az egész helyzet mintha egy Szent Család-motívumot sejtetne, csak itt anynyiban fordított a helyzet, hogy a szökött rab keres menedéket, nem Szent Józsefék. A családtól kapott ételmelet és száraz ruhát, az idős parasztszorongás a versben nem szerepel. És ami a fő különbség a többi változathoz képest: hajnalban felvezetik a padlásra, és ott kialussza magát. Ez viszont azért tűnik hihetőnek, mert az itt alvással töltött hosszabb idővel a többi változatban nem tud „elszámolni”, ugyanis minden forrás szerint csak 20-án reggel jutott be Pestre. Elvileg a parasztszorongásnál is hosszabban pihenhetett volna, akit vallomásaiban eleve felmentett idős kora, vaksága miatt. Ha a család valóban segített neki a szökésben, akkor érthető, hogy minden más változathoz képest kihagyta őket.

A költő szempontjából a szökés passiójellegű feldolgozásának elengedhetetlen része az árulás motívuma. Az is természetes, hogy bár végig kendőzetlenül ír Margithoz fűződő bonyolult viszonyáról, az édesanyjának és H. Drechsel Máriának írt levelében már egyértelműen állást foglal utóbbi mellett Margittal szemben.

BÁSTHY IRÉN ELKÜLDETLEN LEVELEI

A szökés előzményeinél már említettem Gérecz édesanyjának a június 20-i és július 11-i beszélők-ről szóló leírásait. Munkácsy Mihály utcai lakásába július 19-én délután két óra tájban csöngettek be a rendőrök. Ismerősök címeit – így Margitét is – kérdezték tőle, a Dunakeszin és a Felvidéken élő rokonok után érdeklődtek, de egy szóval sem árulták el neki, hogy a fia megszökött. Nagyon jól érte-

sültek voltak a családi dolgok felől, s a kérdésözönből vált világossá az édesanya számára Attila szökése. Ekkor jut eszébe a Tonhauserra való utalása is:

Ezt akarta hát mondani, ezért volt ideges! Persze, Toncsi, Tonhauser, ez ő, a barátai Tóninak nevezték már itthon is. És mi nem értettük meg! Mint a süket tyúkok, eresztettük el a fülünk mellett az ő kínos erőlködését.²⁷

Gérecz Attila édesanyja a nyomozók távoztával teljesen összeomlott, az akkor megérkező Drechsel Mária tartotta benne a lelket, s ott is maradt vele éjszakára. Hajnali ötkor jöttek újra, s akkor már megmondták, hogy a fia megszökött. Közölték, addig maradnak, amíg elő nem kerül. Időközönként váltották egymást, az édesanya mindegyiktől kikönyörögte, ha hazajönne a fia, legalább hadd maradjon egy kicsit, hadd etesse meg, utána úgyse lesz erre módjuk, ki tudja, hány évig. „A szöke megígérte, hogy 2 órát itthon hagyja, hogy beszélgessük ki magunk, ha már azt a nagy Dunát átúsztá.” Így tudta meg édesanyja a végrehajtás módját, s láthatjuk, hogy az államvédelem életében is mekkora eseménynek számított ez a szökés, és már itt respektálták valamennyire a szökevény teljesítményét. Básthy Irén csak onnan sejtheti fia elfogását a harmadik napon, hogy a hajnali órákban nem jöttek a nyomozók (nappal voltak a lakásban, éjjel az utcán figyeltek), és egész délelőtt sem érkezett senki. Estefelé tért vissza hozzá a szöke hajú nyomozó, ragyogó arccal a büszkeségtől, hogy elfogták a szökevényt.

ÁRULÁS?

Több forrás alapján jogosnak tűnik feltenni a kérdést: Valóban árulás áldozata lett Gérecz Attila? Abban az értelemben igen, hogy ha létezik egy titok, amiről csak a beavatottak tudnak, és azt valaki kiadja illetékteleneknek, ezzel elárulja a titkot vagy a titkok őrzőit. De júdási értelemben – sértettségből, öntörvényűségből vagy éppen anyagi előnyökért cserébe – itt nem történt árulás. A szívességet, hogy elbújhasson egy éjszakára, a szökevény maga kérte: „24 órát kértem tőlük, hogy valami ismerősüknél addig meghúzzam magam, míg kissé kipihenem az eddigi hajszát.” Minden rokont és ismerőst figyeltek, Gérecz édesanyjánál ott ültek a nyomozók már a szökés másnapjától, és azt is megkérdezték tőle: „Hol lakik az a gömbölyű arcú barna lány – Margit nevű, akinek Attila legutoljára udvarolt?” A nyomozók sokszorosították Gérecz Attila fényképét, és eljuttatták minden rendőrösre, s aki egy kicsit is gyanús lett, hogy tudhat valamit, azt bevitték, s ha kellett, jól el is verték. Drechsel Máriát is elővezették a Deák téri kapitányságra, de kihallgatásával bizonyossá vált, hogy semmit nem tud kedvese hollétéről. Az édesanya úgy emlékszik: „Marica ott látta már Margitot és Magdát is.”

Gérecz levelében az elfogásakor közte és Labancz közötti párbeszédet is rögzíti:

„Elárultatok?” „Azt hiszem, Magda volt. Nagyon megverték őket, különösen Margitot.” „Merre lehet meglépni?” „Semerre. Az egész környéket bekerítették.” Könyörögni kezdett, hogy ne csináljak semmit, ne tegyem őket tönkre. [...] „Add meg magad” – könyörgött Labancz, aki nem tudta megállni, hogy ne tekintessen hátra –, „agyonvernek minket”. Majdnem sírt.

Kérges tenyerű, erős fiatal emberek is megtörtek előbb-utóbb az ütlegek nyomán, semmiképpen sem nevezhetjük őket árulónak. Gérecz annak tüntette fel őket írásaiban, persze főleg Labanczot. Édesanyja fia elfogása után pedig így ír a nyomozóval való párbeszédéről: „Még azt is sejtette velünk, hogy Margiték révén buktál le.” Magyarán az államvédelem is ráerősített az árulás motívum elterjedésére.

KI DÉNES? MARGIT UDVARLÓJA

Labancz Dénesről, Farkas Margitról és Müller Magdáról semmilyen információ nem állt rendelkezésre Gérecz Attila börtönből kicsempészett levelében, *hosszúversében* és az első vallomásában említettekén kívül. Illetve ahogy láthattuk, a lányokról Gérecz édesanyja naplójában is említést tesz, valamint Margit neve és lakcíme szerepel abban a jegyzőkönyvben, amit Gérecz letartóztatásának

napján a lakásukban vettek fel a házkutatás alkalmával. Mindezek alapján annyit lehetett tudni, hogy Gérecz Attila szerelme volt Farkas Margit, aki gyermeket várt az öttusázótól, ám végül nem szülte meg. A lánynak Gérecz letartóztatása után új udvarlója lett Labancz Dénes személyében. Müller Magdával pedig elválaszthatatlan barátnők voltak. Mindhárom személyről igyekeztem információhoz jutni a kormányhivatalnál, állampolgári kapcsolatfelvételt kérelmezve, ám nem találtak rólok adatot. Sem születési dátumaik, sem édesanyjuk neve nem állt rendelkezésre, csak néhány – mint utóbb kiderült, albérleti – lakcím. Az ÁBTL dokumentumaiban sem szerepeltek. A Farkas Margit igen gyakori név, a Müller sem ritka, és a Labancz sem annyira az, mint elsőre gondolnánk. Minden forrást többször újra olvasva megragadt bennem Gérecz Attila hosszúversének egy szakasza:

Az asztalon könyv van. Címéül
Büntetőtörvénykönyv áll, s amely
Dénesé. Ő ügyésznek készül.
Ha megürül – mondta – a hely.
Fekszem s lapozgatom. Végül
elalszom, mélyen mint a tej.

Innen jött az ötlet, hogy írjak a budapesti jogi egyetem (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar) tanulmányi hivatalának, hogy van-e hallgatói nyilvántartásuk az 1950-es évfolyamokról. A hivatalból az egyetem levéltárába irányítottak, ahol érdemi adatokhoz juthattam Somogyi Máté levéltáros segítségével. Megtalálta ugyanis Labancz Dénes tanulmányi lapjait, személyi iratgyűjtőjét, szakdolgozati címbejelentését, szigorlatainak jegyzőkönyveit, államvizsga-jegyzőkönyvét. Az iratok szerint Labancz 1950 és 1954 között járt az egyetemre, de tanulmányait csak 1955-ben fejezte be egy sikertelen államvizsga-kísérlet után. Több DISZ-jelentés és két kézzel írt önéletrajza alapján következtetni lehet személyiségére, megtudható családi helyzete, anyagi körülményei. 1932-ben született Nagykőrösön. Az ottani Arany János Gimnáziumban érettségizett jó eredménnyel. A jelentkezési lapján csak harmadik helyen szerepelt a jogi kar, első helyen a magyar-történelem a Bölcsészkaron, második helyen pedig a pedagógia. Az egyetem mellett dolgozott, mert özvegy édesanyja nem tudta támogatni a tanulmányait. A fiatalember nem sokat törődött a tanulással, az orosz nyelv és a büntetőjog tárgyakból nem teljesített elégségesre sem. Utóbbi tárgyból bukott az államvizsgán is. Egyik félévben annyi igazolatlan óra mulasztása volt, hogy az ösztöndíja jelentős részét elvonták. Minden jellemzés szerint vidám, jókedélyű, értelmes fiatalember volt, de rendkívül fegyelmezetlen, aki baráti körével alaposan belevetette magát az éjszakai életbe is. Politikai beállítottságát semlegesnek jellemezték.

Gérecz Attila bűjtatásakor éppen utóvizsgára kellett készülnie. Kérdéses, hogyan engedhették egy ilyen ügy résztvevőjeként államvizsgázni a jogi egyetemen. Majd az ottani bukás után néhány hónappal szinte csupa elégséggel megkapta diplomáját. (Egy ilyen cselekmény, mint egy szökött fegyenc elbűjtatása, abban a korszakban súlyos ítélettel is járhatott volna, Labanczot, úgy tűnik, semmilyen retorzió nem érte.)

A Labancz család egykori címén már nem áll épület, a környéket újraparcellázták, az egykori utcák már nem léteznek. Az egyetemi levéltárból szerzett ismeretekkel dr. Labancz Dénesre keresve a világhálón feljött a Bács-Kiskun Megyei Népiújság 1962. október 16-i száma. A nyolcadik oldalon látható cikk címe: *Hetvener forintot sikkasztott*. A szövegből kiderül, hogy ez a sokrendbeli sikkasztás már a második bűnügye volt Labancznak. Az első mint a nagykőrösi tanács munkatársa közokirat-hamisítással és sikkasztással követte el, az ezért kiszabott börtönbüntetés felét leülte. A második összeütközése a törvénnyel már a kecskeméti Autó- és Gépjavító Kisipari Szövetkezet dolgozójaként történt, fiktív számlák kibocsátásával ügyeskedett. A cikk a kecskeméti járásbíró ítélete előtt jelent meg. Ennek a bíróságnak az iratanyaga a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban kutatható, így ott újabb adatokhoz juthattam. A per dokumentumaiból kiderül, hogy a vádlott 1954 decemberében feleségül vette Farkas Margitot, majd a diplomázás után egy ideig segéd munkásként dolgozott. (Ennek egyelőre nincs konkrét magyarázata, de gondolhatunk a bűjtatásért kirótt büntetésre is.) Ezután került a nagykőrösi tanácsra gyámügyi előadóként. A második per idején ötéves gyermekük volt, s özvegy édesanyjával egy háztartásban élt a családjával Kecskeméten. Sem a gyermek nemét, sem pontos születési idejét nem tartalmazták az iratok.

Jobb híján a közösségi médiában böngésztem Labanczokat keresve, akik Kecskemét–Nagykőrös térségéből iratkoztak fel az oldalakra. Az egyik fiatalember visszaírt egyenlevelemre: „Nagyszüleim már nem élnek.” Végül megadta édesanyja elérhetőségét. A Labancz–Farkas házaspár menyje, Szabó Eszter egyáltalán nem volt elutasító, mikor elé tártam a Gérecz-szökés részleteit, sőt, a költő életútját és verseit megismerve egyre nagyobb érdeklődéssel segített. Számos értékes információval szolgált apósáékról. Farkas Margit 1926-ban született (Gérecznél három, Labancznál hat évvel volt idősebb), és szintén Nagykőrösön élt a családja, öten voltak testvérek. Margit különféle adminisztrátori beosztásokban dolgozott. 1954-ben titokban házasodtak össze, Dénes édesanyja sem tudott róla. A budapesti évek után hol Kecskeméten, hol Nagykőrösön éltek. Labancz bűncselekményei után elváltak, Margit egyedül nevelte fel fiát, míg Labancz újránházasodott, és több gyermeke született. Labancznak fiatalkora óta a fő hobbija és sokszor egyetlen kenyérkereseti lehetősége a nótáéneklés volt. A helyi lapokban számtalan hirdetés jelent meg, mely dr. Labancz Dénes estjére hívja fel a figyelmet. A Labancz–Farkas család fellelhető rokoni köréből senki nem hallott Gérecz Attiláról, a szökésről vagy arról, hogy komoly udvarlója lett volna Margitnak a negyvenes évek végén. Labancz Dénes köztörvényes bűnügyeit hallomásból ismerték. Farkas Margit 1983-ban önkézevel vetett véget életének, volt férje egy évvel később hunyt el.

Az új információk ellenére is számos megválaszolatlan kérdés maradt. Szembeötlően sok az olyan elem a házaspár élettörténetében, ami arra utal, hogy Labancz Dénest magasabb helyről segíthették. Valaki mindig utánanyúlt, különben jóval komolyabb büntetéseket kellett volna kapnia. Ahogy már utaltam rá, a diplomájának megszerzése is különös, majd a jogászként elkövetett bűncselekménye utáni enyhe ítélet, a három év börtön, melynek csak a felét kellett leülnie, igen enyhének tűnik. Az is érthetetlen, hogy büntetett előéletűként hogyan lehetett pénztáros a kecskeméti javítóvállalatnál, és miért nem kértek tőle erkölcsi bizonyítványt a felvételénél.

Mivel semmi olyan nyom nem merült fel, hogy Labanczot vagy feleségét beszervezték volna, az emlékezések alapján Müller Magda felé irányult a figyelmem. Ő lehetett az a kulcsszereplő, aki valamilyen kapcsolata révén egyfajta védernyőt nyújthatott a botladozó Labanczéknek. Az első feltűnő érdekesség vele kapcsolatban, hogy a már említett házkutatási jegyzőkönyvben nem szerepel a neve, pedig Gérecz édesanyja naplójában többször is említi a jelenlévők között, és nemcsak felsorolásszerűen, hanem pontosan felidézve a cselekedeteit. A másik elgondolkodtató szempont, hogy a családtagok emlékei szerint Margit teljes mértékben Magda irányítása alatt állt. Ő vette rá, hogy Pestre menjenek, vagy hogy füllentsen a végzettségével kapcsolatban jobb állás reményében. Magda is nagykőrösi volt, s a férjétől elhagyott Margit a kisfiával Magda édesapjának házában lakott a hetvenes években. Magda férjhez ment Labancz egykori osztálytársához, Csekey Istvánhoz, majd az 1956-os forradalom leverése után Kanadába emigráltak. Többször küldött levelet és csomagot Margitéknak. A hatvanas évek végétől már rendszeresen haza is látogathatott.

Időközben tudomásomra jutott, hogy Magdának volt egy öccse, aki Müllerről Molnárra magyarosította a nevét, és a Kecskeméti Dózsa futballcsapat edzője volt. A csapat munkatársai segítségével eljutottam a már elhunyt edző volt feleségéhez és lányához. Annyit tudnak Magda ötvenes évekbeli életéről, hogy Nagykőrösről Pestre költözve adminisztratív munkakörben dolgozott, és egy darabig nagynénje Visegrádi utcai lakásában lakott, majd Farkas Margittal egy közös albérletben. (Mindkettő lehetséges megfejtés a Géreczcel való találkozási helyszínválasztásához. És ahhoz is, hogy ezért is hiányozhatott a házkutatási jegyzőkönyvről, mivel azonos címe lehetett Farkas Margittal, és csak figyelmetlenségéből maradt le a neve.) Müller Magda Kanadában hunyt el.

JEGYZETEK

¹ HAJNAL Géza, *A Gérecz-hagyaték*, Kortárs Kiadó, 2016.

² *Gérecz Attila összes művei, Kritikai kiadás*, szerk. HAJNAL Géza, Kortárs, Budapest, 2017.

³ Ezeknek egy része jelenleg is megtekinthető a www.gereczhagyatek.hu oldalon.

⁴ Egyedül Michnay Gyula és társai Recskről történt szökésével hasonlítható. Részletei Michnay Gyula (2001) vagy éppen Böszörményi Géza (2005) könyvéből és a felesége által jegyzett játékfilmből is ismerhetők. (*Szökés*, Gyarmathy Livia, 1997)

⁵ Első levél a szökés után (amit sikerült kijuttatni a börtönből, Vác, rabkórház 1955 tavaszán), *Így bocskorosan*, 2001, 122. A levél továbbiakban idézett részleteit a www.gereczhagyatek.hu oldalról vettük át.

⁶ A vers Gérecz Attila *kockás füzetében* cím nélkül szerepel, a rendszerváltozás után megjelent kiadásokban többféle címmel és szerkesztésben látott napvilágot.

⁷ Belügyminisztérium, Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954.08.03.

⁸ GÉRE CZ ÖDÖNNÉ BÁSTHY Irén, *Elküldetlen levelek*, kézirat, 1956. február 13–október 21. A/4-es formátumú, 52 oldal terjedelmű, vonalas füzet. (A továbbiakban ELKL.)

⁹ PML, B43/1955-ös ügyszám

¹⁰ ELKL 22.

¹¹ ELKL 26. Gérecz 26 öttusázó barátai és a Farkas Margit hoz kötdő ismerősei hívták Tonhausernek, édesanyjának és Maricának ezért nem ugrott be a név, ahogy ez később kiderül a naplóból.

¹² ELKL 26.

¹³ Az akkor legközelebbi vízmérce Nagymaroson volt, a tetőzés 641 cm-en (99,38 méter a Balti szint felett) következett be. Forrás: <http://www.hydroinfo.hu/vituki/archivum/index.html>

¹⁴ A Munkácsy Mihály utcai házkutatási jegyzőkönyvben szerepel a címe is, XIII. kerület, Kresz Géza utca 29.

¹⁵ Müller Magdát viszont kifejejtették az ávosok a házkutatási jegyzőkönyvből, az ELKL-ből biztosan tudható, hogy a lakásban tartózkodott 1950. december 8-án késő este.

¹⁶ Sokáig úgy lehetett hinni, hogy az elbeszélő költeményben szereplő Dénes vezetékneve beszélő név. A különféle szövegváltozatban hol cz-vel, hol c-vel szerepel.

¹⁷ A dokumentumot Orgoványi István, az ÁBTL osztályvezetője bocsátotta a rendelkezésemre. A Magyar Országos Levéltárban a Határőrség anyagában bukkant rá.

¹⁸ A börtönben éjfél tájban keltették fel a rabokat, s kezdődött meg a hajnalig tartó faggatózás. Cservenka Gyula úgy emlékezett, a kihallgatások szünetében megtudták, hogy barátjuk szökése sikerrel járt.

¹⁹ A fényképek láthatóak a dokumentumok között.

²⁰ PML, B43/1955-ös ügyszám, 743/1/1954.

²¹ Uo.

²² Tudomásom szerint Pomogáts Béla írta le először tévesen. ПОМОГАТС Béla, *Az Isten balján – Gérecz Attila helye a magyar költészetben*, Hite, 1997/3.

²³ A házsámot (Aladár utca 16.) csak a levél későbbi részéből tudhatjuk meg, amikor a köztörvényeseknek meséli esetét a Deák téri rendőrség fogdájában.

²⁴ PML, B43/1955-ös ügyszám

²⁵ Lőrinczy Görgy, Gérecz Attila barátja a Gyűjtőfogházban, akiről a *Levél* című vers született. Szabadulásuk után 1956-ban a forradalmi napokban is sok időt töltöttek együtt. Lőrinczy édesapja minisztériumi osztályvezetőként széles ismerettséggel rendelkezett az arisztokraták, művészek, egyházi személyek körében.

²⁶ Dánielfy Tibor Párizsban élő képzőművész, Gérecz rabtársa a Gyűjtőfogházban. Dánielfy koronatanúként igazolta a *kockás füzet* eredetiségét, amely Gérecz Attila kézírásában tartalmazza több versét. HAJNAL Géza, *Gérecz Attila füzet*, Tiszatáj, 2019/2.

²⁷ ELKL 29.

OLESCHER TAMÁS, A tó (triptichon), 2006, akril, vászon, 20×100 cm

